

محکومیت به اتهام استفاده از سند مجعول

شادی عظیم‌زاده*

عضو هیأت علمی واحد الکترونیکی دانشگاه آزاد اسلامی

«اگر متهم سند مجعول را به دادگاه ارائه داده باشد، در صورت عدم استناد و استفاده از سند مجعول توسط دادگاه، جرم استفاده از سند مجعول منتفی است.»

واژگان کلیدی: جعل، استفاده از سند مجعول، رکن ضروری، سند

متن رأی

«در خصوص اتهام آقای ر.ج. فرزند ع. دائر بر جعل سند عادی به نحو الحاق سطری در انتهای قرارداد مورخ ۸۷/۱۱/۲۷ فی مابین نامبرده و شاکی آقای ج.خ. دادگاه با عنایت به محتویات پرونده، کیفرخواست صادره، اقرار و اعتراف صریح متهم به الحاق و عدم اثبات توافق ثانویه به این موضوع و عدم اخذ امضاء مجدد علی‌رغم ذکر در تاریخ ۸۹/۸/۱ ذیل قرارداد مذکور و سایر قراین و امارات موجود، بزه انتسابی به نامبرده را محرز تشخیص و مستنداً به مواد ۱۰ و ۵۲۳ و ۵۳۶ قانون مجازات اسلامی حکم به محکومیت نامبرده به تحمل ۶ ماه حبس تعزیری علاوه بر اعلام

بی‌اعتباری و معدومیت آن قسمت از سند که مورد جعل واقع گردیده است، صادر و اعلام می‌نماید. همچنین در خصوص اتهام دیگر نامبرده دایر بر استفاده از سند مجعول به نحو ارائه آن به محاکم حقوقی با عنایت به عدم کاربرد و تأثیر آن در رأی اصداری و با رعایت و حاکمیت اصل برائت مستنداً به اصل ۳۷ قانون اساسی و ماده ۱۷۷ قانون آیین دادرسی کیفری حکم برائت نامبرده [را] از بزه اعلامی صادر و اعلام می‌نماید، رأی صادره حضوری و ظرف بیست روز پس از ابلاغ قابل رسیدگی تجدیدنظرخواهی در محاکم محترم تجدیدنظر استان تهران است.»

شرح موضوع

در دعوای مطروحه نزد شعبه ۱۱۰۵ دادگاه عمومی جزایی تهران، متهم به اتهام جعل سند عادی و استفاده از سند مجعول مورد محاکمه قرار گرفته و متعاقباً در رای بدوی به تحمل ۶ ماه حبس محکوم می‌شود، اما در مورد اتهام استفاده از سند مجعول به نحو ارائه آن به محاکم حقوقی با عنایت به عدم کاربرد و تأثیر آن در رای اصداری و با رعایت حاکمیت اصل برائت، حکم برائت متهم از بزه اعلامی اخیر صادر شده است که متعاقباً رای مورد تجدیدنظرخواهی قرار گرفته و مرجع محترم تجدیدنظر، ضمن پذیرش درخواست تخفیف تجدیدنظرخواه، در مورد جرم جعل، به ابقاء سایر اجزاء دادنامه بدوی (از جمله تایید برائت متهم از جرم استفاده از سند مجعول) رای می‌دهد.

هرچند که رای مورد بحث از لحاظ شکلی و ماهوی به ویژه در باب اتهام نخست؛ «جعل»، با مشکلی مواجه نبوده و رای در سلامت و صحت تقریر شده است اما نکته حائز توجه در رای، بحث مربوط به جرم استفاده از سند مجعول می‌باشد که به شرح مقرر در خلاصه رای دادگاه، متهم از سند مجعول جهت ارائه آن به محکمه حقوقی استفاده کرده است و دادگاه محترم صرفاً با این استدلال که رای در مرجع قضایی کاربرد نداشته و در رای اصداری موثر قرار نگرفته، حکم برائت متهم را در اتهام استفاده از سند مجعول صادر نموده است. پرسش

پیش آمده آن است که اگر استفاده از سند مجعول مطابق آنچه که دکترین بیان می‌دارد جرمی مطلق است، آیا لزوماً باید در فرآیند استفاده به نتیجه بالفعل منتج شود؟

مسائل شکلی

استفاده از سند مجعول با لحاظ اطلاق که مقنن در تقنین مواد مربوط به آن در نظر داشته است اعم از به کار بردن، تسلیم و ارائه کردن، انتشار دادن، واگذار نمودن، استعمال، استناد یا مبادله کردن سندی جعلی با علم به مجعول بودن آن (لزوم احراز علم موضوعی) و عمد در به کار بردن آن (لزوم احراز عمد در فعل). اما نکته قابل توجه در جرم استفاده از سند مجعول، قابلیت به چالش گذاردن رکن نتیجه در عنصر مادی این جرم است. چالشی که به نحوی مشابه در جرم جعل نیز قابل بحث می‌باشد. همواره این پرسش مطرح است که آیا جعل مستلزم وقوع نتیجه است؟ غالب دکترین‌های حقوق جزا بر این نظر تاکید دارند که وجود ضرر بالقوه برای تحقق جرم جعل ضروری است و این ضرر می‌تواند آنی نباشد، اگر برای تحقق جرم جعل ورود ضرر بالفعل لازم بود این عمل را هیچگاه نباید جرم می‌شناختیم، زیرا ارتکاب جعل فی‌نفسه به کسی ضرری وارد نمی‌کند، مگر سند مجعول مورد استفاده قرار گرفته باشد و کسی از این استفاده متضرر شده باشد.^۱ با تاکید بر اینکه همواره جاعل، استفاده کننده از سند مجعول نیست و این دو، جرایمی مستقل محسوب شده‌اند پس باید گفت که تحقق جرم جعل منوط به لزوم استفاده از سند جعلی نبوده و جعل به عنوان جرمی مستقل و البته مطلق و بدون نیاز به وقوع نتیجه شناخته می‌شود.

در استفاده از سند مجعول نیز باز کاوی این مهم حائز اهمیت است که آیا صرف ارائه، استناد و به کارگیری عالمانه و عامدانه یک سند جعلی برای تحقق جرم مستقل استفاده از سند مجعول کافی است یا آنکه باید متعاقب استفاده، ضرری نیز واقع شود؟

۱. میر محمد صادقی، حسین، **جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی**، چاپ بیست و یکم، تهران: انتشارات میزان،

در پاسخ باید گفت که جرایم جعل و استفاده از سند مجعول هر دو از جرایم علیه نظم عمومی بوده و مانند بسیاری از این طیف جرایم، از جهت تقسیم‌بندی‌های مربوط به عنصر مادی و رکن نتیجه، به عنوان جرم مطلق شناخته می‌شوند و بنابراین همانند هر جرم مطلق، بدون حصول نتیجه قابل تعقیب و پیگیری کیفری خواهند بود. از این روست که به موجب نظریه‌های علمی در هر دو جرم صرف وجود ضرر بالقوه برای تحقق کافی دانسته شده و لزوماً ضرر بالفعل یا متحقق در آنها مطرح نخواهد بود.^۱

برای تحقق جرم استفاده از سند مجعول، حصول نتیجه مورد نظر مرتکب و به دست آوردن منافع مادی و معنوی ناشی از آن شرط نیست بلکه صرف استعمال سند و یا شیء مجعول، موجب تحقق جرم می‌شود؛ مانند ارائه یک سند مجعول به دادگاه و استناد به آن و سپس انصراف و استرداد آن.^۲ اصولاً عناوین مطلق مثل استفاده از سند مجعول را همواره باید بر معنی‌ای حمل کرد که ابتدائاً و مستقیماً با اطلاق آنها به ذهن متبادر می‌شود،^۳ پس عرفاً نوع استفاده از سند مجعول، ناظر است بر به کار بردن سند مجعول به جای سند واقعی به منظور به دست آوردن همان نتیجه‌ای که از به کار بردن آن سند حقیقی می‌توانست به دست آید. ارتکاب هر عمل مادی محسوس که عرفاً به قصد برخورداری از مزایای سند یا نوشته یا شیء مجعول از ناحیه ارائه‌کننده آنها در خارج صورت می‌گیرد، عنصر مادی جرم استفاده یا استعمال سند یا نوشته یا شیء مجعول به شمار می‌رود، مشروط بر این که مرتکب به مجعول بودن آنها عالم باشد.^۴ از این رو استفاده در معنای عام به مفهوم انجام دادن عملی

۱. میر محمد صادقی، حسین، پیشین، ص ۳۳۱.

۲. گلدوزیان، ایرج، **حقوق جزای اختصاصی (علمی- کاربردی)**، چاپ هفدهم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۰، ص ۶۸۱.

۳. شهیدی، مهدی، **مسئله‌ی پیرامون جرم استفاده از سند مجعول**، تهران: مجله حقوقی وزارت دادگستری، شماره ۴، دی ماه ۱۳۷۵، ص ۱۱۴.

۴. ولیدی، محمد صالح، **حقوق جزای اختصاصی**، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۹، ص ۳۲۲.

مادی به منظور حصول نتیجه‌ای که از انجام دادن همان فعل از سند واقعی و حقیقی گرفته می‌شود، مورد نظر قانونگذار بوده است. به عبارت دیگر، ارتکاب هر عمل مادی محسوسی که عرفاً از ناحیه دارنده به قصد برخورداری از مزایای سند یا نوشته مجعول اعمال گردد، (هر کجا که سند قابلیت استماع پیدا کند) جرم است.^۱

این مهم نه تنها در دکترین بلکه در رویه قضایی هم در مورد جعل و هم در مورد استفاده از سند مجعول مورد تایید بوده است. «اضرار آنی شرط تحقق جعل نیست بلکه عمل جعل اگر در آینده و حتی بالقوه متضمن ضرر دیگری باشد، مورد با موارد مربوط به جعل منطبق است. بنابراین از بین بردن عمدی سند مجعول اصولاً مانع تعقیب جرم جعل نخواهد بود.»^۲ همین استدلال در باب جرم استفاده از سند مجعول نمود می‌یابد با تاکید بر این مهم که استفاده به مفهوم فایده عملی بردن از سند مجعول نیست و همین اندازه که سند مجعول به ضمیمه دادخواست تقدیم دادگاه می‌شود، به جریان انداختن سند مجعول بوده و جرم محقق شده است. «اگر کسی ورقه مجعول منتسب به طرف خود را به دادگاه حقوقی برای استفاده بدهد و مجعولیت آن در نظر دادگاه ثابت گردد، نمی‌توان به عنوان اینکه مجعولیت سند محرز شده و فایده نبخشیده او را تبرئه کرد، چه آنکه به محض تقدیم سند مجعول به دادگاه و استناد به آن علیه طرف، عمل استفاده از سند تمام شده محسوب می‌شود، خواه آن سند مفید واقع شده و فایده از آن حاصل گردد یا آنکه، به واسطه ثبوت جعلیت، فایده از آن عاید نگردد.»^۳

۱. آزمایش، علی، **تقریرات درس حقوق جزای اختصاصی (۳)**، تهران: دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه، سال تحصیلی ۱۳۶۸-۱۳۶۷، ص ۶۸۱.

۲. رای شماره ۱۳۱۴، مورخ ۱۳۱۸/۶/۱۹ شعبه دوم دیوانعالی کشور، مذکور در احمد متین، **مجموعه رویه قضایی** تهران، ۱۳۳۰، ص ۱۰۸.

۳. رای شماره ۲۱۸۴، مورخ ۱۳۱۸/۹/۳، شعبه پنجم دیوان عالی کشور، مذکور در متین دفتری، احمد، **پیشین**، صص ۱۰۳-۱۰۲.

از این رو استفاده از سند مجعول همانند جعل هرچند جرمی عمدی است که مستلزم سوءنیت یعنی عمد در استفاده و عمد در تحصیل نتیجه می‌باشد، اما این نتیجه در قالب نتیجه بالفعل مورد نظر خواهد بود؛ به این شیوه که اگر قصد استفاده کننده به اضرار بالقوه احراز شود و توأمآ علم به مجعول بودن سند نیز محرز باشد؛ جرم واقع شده فرض می‌شود.

با این حال قابلیت ورود ضرر، گویا در رویه قضایی، با لزوم فعلیت یافتن ضرر ناشی از استفاده، هم‌معنی در نظر گرفته شده است، که اگر چنین باشد؛ هم جعل و هم استفاده از سند مجعول از دایره جرایم مطلق نه تنها خارج می‌شوند بلکه با منطبق قانون‌گذار که لزوماً این نوع جرایم را در شمول جرایم علیه نظم عمومی قرار داده است تغایر پیدا خواهند کرد. در جرایم علیه نظم عمومی، اصولاً مقنن منتظر وقوع نتیجه جهت جرم‌انگاری عمل مربوطه باقی نمی‌ماند بلکه صرف اضرار بالقوه و یا همان احتمال وقوع ضرر را برای جرم‌انگاری کافی می‌داند. بنابراین هر نوع ارائه سندی مجعول مشروط بر اینکه اثری بر آن مترتب و در واقع متصور باشد، هرچند که لازم نیست این اثر حتماً همان لحظه به وقوع رسیده باشد، بلکه این فرض مطرح می‌شود که اگر سند کاربرد می‌یافت حتماً منتج به ضرر می‌شد؛ برای توجه اتهام کافی است. ضمن اینکه مقنن همواره در مقام بیان بوده و اگر تاکید بر لزوم حصول نتیجه در استفاده از سند مجعول را می‌داشت، در مقررات تا این اندازه از اطلاق و کلیت در نحوه جرم‌انگاری استفاده نمی‌نمود و اگر قید یا محدودیتی لازم بود، آن را بیان می‌کرد؛ بنابراین اصل بر اطلاق است و هرگونه استفاده از سند مجعول با علم به جعلی بودن آن، پیگرد قانونی داشته و مقید گردانیدن اطلاق مذکور در نصوص قانونی به مستند قانونی نیاز دارد.

با وجود شرح تمام آنچه که دکترین برای توضیح مطلق بودن جرم در نظر داشته است، باید بیان کرد که موضوع در رویه قضایی مورد اختلاف است؛ حتی رویه‌هایی دیده می‌شوند مبنی بر این که جرم استفاده از سند مجعول را مقید به نتیجه گرفته و در مرحله استفاده ناتمام، آن را در حد شروع به جرم قابل بحث فرض کرده‌اند؛ «گرچه مسلم است متهم، ورقه مجعول را با علم به مجعول بودن آن برای وصول وجه به محال علیه تسلیم کرده است، ولی از جهت

فقد دلیل کافی به شروع استفاده از سند مجعول تبرئه می‌شود، قابل نقض است؛ چه تسلیم حواله مجعول به محال علیه برای وصول وجه آن، خود یکی از انواع شروع به استفاده از سند مجعول است.^۱ و حتی در برخی آراء مقدمه استفاده از اسناد مجعول تفکیک شده است؛ « نظر به این که صرف ارائه مدرک مجعول به دارالترجمه جهت ترجمه آن به زبان دیگر استفاده از سند مجعول تلقی نمی‌شود زیرا این امر تنها مقدمه استفاده از مدرک مزبور برای پس از ترجمه بوده که محکوم علیه احتمالاً می‌خواسته نسخه ترجمه شده آن را مورد استفاده قرار دهد که موفق نمی‌شود لذا محکومیت متقاضی از این بابت متناسب با عمل ارتكابی وی نیست.»^۲

با وجود اختلاف نظرهای فوق در رویه قضایی و با توجه به رای مورد بحث از دادگاه محترم تجدیدنظر، شاید نظر بر این باشد که حاکمیت اصل برائت در این اختلاف نظر چاره‌ساز است اما به لحاظ اطلاق بیان قانون‌گذار در مقام تقنین و به ویژه با توجه به اطلاق جرایم علیه نظم عمومی که جرم‌انگاری در آنها با تاکید بر بازدارندگی و مانع شدن از وقوع اضرار اجتماعی و عمومی صورت می‌گیرد، به نظر می‌رسد باید موافق با دکترین عمل نمود و بر این نظر بود که استفاده مطلق از سند مجعول هر چند به نتیجه مورد نظر استفاده کننده منتهی نشود، جرم بوده و عدم انتفاع را به عنوان عدم وقوع جرم فرض نکرد.

۱. رأی شماره ۲۰۴۹ مورخ ۱۳۲۹/۸/۲۰ شعبه ۵ دیوان عالی کشور؛ ر.ک به امین پور، محمدتقی، کیفر همگانی و

آراء دیوان کشور، مجله کانون وکلا، ش ۲۰، ص ۱۷۹.

۲. رأی شماره ۲۱۱۰۰۰۹۲۵۰۹۹۷۰۹۳ مورخ ۱۳۹۳/۰۲/۲۷ شعبه سی و پنجم دیوان عالی کشور